

Η Μικρασιατική Καταστροφή μέσα από την Παιδική Λογοτεχνία. Η περίπτωση της Ελένης Δικαίου

Γιώργος Δορμπαράκης
Ιδιωτικό Δημοτικό Σχολείο «Δελασάλ»
gdorbarakis@saintpaul.gr

Σταματίνα Πριμικήρη
Ιδιωτικό Δημοτικό Σχολείο «Δελασάλ»
mprimikyri@saintpaul.gr

Περίληψη

Τα τραγικά γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής, οι αιτίες που οδήγησαν σε αυτή, τα πρόσωπα που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο και οι συνέπειες που προκάλεσε σε χιλιάδες πρόσφυγες εξετάζονται, τόσο από την επιστήμη της ιστορίας όσο και από τη λογοτεχνία. Το είδος πεζού λόγου που έχει τη δύναμη να συνδυάσει τα επιστημονικά στοιχεία της Ιστορίας με τα αισθητικά χαρακτηριστικά της Λογοτεχνίας είναι το ιστορικό μυθιστόρημα. Το ιστορικό μυθιστόρημα, κατά την πορεία του στον χώρο των γραμμάτων και του πνεύματος, κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, ακολούθησε τη γενικότερη πορεία των κοινωνικοπολιτικών αλλαγών της χώρας και βρέθηκε να εξυπηρετεί πολιτικές και κοινωνικές σκοπιμότητες. Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, παρατηρήθηκε σημαντική στροφή προς την ανάδειξη των σύγχρονων γεγονότων και συγκεκριμένα της Καταστροφής του 1922. Η Ελένη Δικαίου, με τα μυθιστορήματά της «*Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*» και «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*», αποτελεί σημαντικό εκπρόσωπο των λογοτεχνών που ασχολήθηκαν με το ιστορικό μυθιστόρημα που απευθύνεται σε παιδικό και νεανικό αναγνωστικό κοινό και έχει ως κεντρικό άξονα των έργων της τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η συγκριτική μελέτη των έργων αυτών οδηγεί στην εξαγωγή συμπερασμάτων, που καταδεικνύουν τον τρόπο που η Ελένη Δικαίου αποτυπώνει τις διάφορες θεματικές της Μικρασιατικής Καταστροφής στο έργο της.

Λέξεις-κλειδιά: Μικρασιατική Καταστροφή, ιστορικό μυθιστόρημα, Ελένη Δικαίου.

1. Εισαγωγή

Η Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξε μια από τις σημαντικότερες στιγμές της σύγχρονης ιστορίας της Ελλάδας. Ο ξεριζωμός χιλιάδων Ελλήνων από τις πατρογονικές τους εστίες, η δημιουργία κυμάτων προσφύγων προς την Ελλάδα και η πολλαπλή γενοκτονία του ελληνικού πληθυσμού στη Σμύρνη από τα κεμαλικά στρατεύματα αποτέλεσαν μια από τις τραγικότερες σελίδες της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας (Καργάκος, 2021α: 27). Η Συνθήκη της Λωζάννης έβαλε οριστικό τέλος στις βλέψεις της Ελλάδας για την ενσωμάτωση των αλύτρωτων περιοχών στην Ανατολία και οριστική «ταφόπλακα» στις μεγαλοϊδεατικές αντιλήψεις. Το ελληνικό κράτος, μετά το 1922, καλείται να ασχοληθεί με το μείζον θέμα της υποδοχής, της περίθαλψης και της ανακούφισης του κύματος των προσφύγων.

Η Ιστορία, ως επιστήμη, καλείται να μελετήσει το παρελθόν, να ανατρέξει στις πηγές, στις μαρτυρίες, στα ίδια τα γεγονότα και με τρόπο κριτικό, να δημιουργήσει ένα αφήγημα, με κριτήριο την αντικειμενική αποτύπωση της αλήθειας, *sine ira et studio*. Η τέχνη και, μάλιστα η λογοτεχνία, όμως, δεν θέτει ως πρώτο της στόχο την αποτύπωση της ιστορικής αλήθειας, αλλά μπορεί να εμπνέεται από το ιστορικό παρελθόν και να το ενσωματώνει αρμονικά στη μυθοπλασία. Το λογοτεχνικό είδος που συνδυάζει τα χαρακτηριστικά τόσο της ιστοριογραφίας όσο και της πεζογραφίας είναι το ιστορικό μυθιστόρημα, του οποίου οι

απαρχές, οι επιρροές, τα είδη και η εξέλιξη μέσα στον χρόνο, εξετάζονται στην παρούσα εργασία.

Το καταλληλότερο εκφραστικό μέσο για να αποτυπωθούν τα ιστορικά γεγονότα μέσα από την τέχνη του λόγου είναι το ιστορικό μυθιστόρημα, καθώς αυτό πραγματώνει δύο λειτουργίες ταυτόχρονα. Σεβόμενο το ιστορικό παρελθόν, αντλεί από αυτό τα κατάλληλα ιστορικά στοιχεία, εντάσσει μέσα σε αυτό την πλοκή και τους ήρωες, μεταφέρει το πνεύμα μιας ιστορικής εποχής, με ρεαλιστικό τρόπο και πιστότητα, χωρίς ωστόσο να έχει ως αυτοσκοπό την αντικειμενική διερεύνηση της ιστορικής αλήθειας (Σαχίνης, 1971: 28-35). Αντιθέτως, διατηρεί όλα τα αισθητικά, καλλογικά στοιχεία με σκοπό την τέρψη, τη συγκίνηση της φαντασίας, του πνεύματος και της καρδιάς (Μαλαφάντης, 2001β: 26).

Η παιδική λογοτεχνία είναι «Τέχνη με λειτουργικό χαρακτήρα και αντικειμενικό σκοπό, που υπακούει σε συγκεκριμένες παιδαγωγικές αρχές» (Μαλαφάντης, 2001β: 33). Ως τέχνη, υπακούει σε όλους τους κανόνες που επιβάλλονται με κυρίαρχο σκοπό τα αισθητικά και καλλογικά αποτελέσματα, την τέρψη και την ηδονή. Ως παιδαγωγία, εξυπηρετεί παιδαγωγικούς σκοπούς με στόχο την παιδεία των νέων ανθρώπων. Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, στον χώρο των ελληνικών γραμμάτων, διαπιστώθηκε ότι το ιστορικό μυθιστόρημα, πραγματώνοντας του δύο αυτούς στόχους του, εξυπηρετεί πλήρως τις ανάγκες της παιδικής λογοτεχνίας, την τέρψη και τη διδασχία. Πολλοί λογοτέχνες εκφράστηκαν μέσω του παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος προκειμένου να διδάξουν ηθικές αξίες στο νεανικό αναγνωστικό κοινό. Αντίστοιχα, πολλοί παιδαγωγοί χρησιμοποίησαν ως μέσω παιδαγωγίας το ιστορικό μυθιστόρημα. Το εγχείρημα αυτό δεν στάθηκε πάντα επιτυχημένο, καθώς, πολύ συχνά, η αισθητική – καλλογική αξία των λογοτεχνικών έργων θυσιάστηκε και τέθηκε σε δεύτερη μοίρα, προκρίνοντας την παιδαγωγική λειτουργία.

Η Μικρασιατική Καταστροφή αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλά λογοτεχνικά έργα κατά την περίοδο του 20ου αιώνα, καθώς τα τραγικά γεγονότα του 1922 αποτυπώθηκαν στη συνείδηση, τόσο των ξεριζωμένων προσφύγων όσο και των κατοίκων της Ελλάδας, οι οποίοι, μέσω της τέχνης, κατάφεραν άλλοτε να διατηρήσουν στη μνήμη τους τις πατρίδες της Ανατολής και άλλοτε να ξεφύγουν από τα τραύματα που προκάλεσε ο βίαιος ξεριζωμός τους (Δικαίου, 1998: 64). Ωστόσο, ο αριθμός των λογοτεχνών που ασχολήθηκαν συστηματικά και έθεσαν ως κεντρικό άξονα του έργου τους τη Μικρασιατική Καταστροφή ήταν αρκετά μικρός, σε σχέση με την επίδραση που άσκησε σε ολόκληρη την κοινωνική ζωή της Ελλάδας.

Στην παρούσα εργασία, θα αναλυθεί ο τρόπος που αποτυπώνεται το τραγικό γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής μέσα από το έργο της Ελένης Δικαίου και συγκεκριμένα στα ιστορικά μυθιστορήματα «*Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*» και «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*». Και τα δύο μυθιστορήματα απευθύνονται κυρίως σε παιδιά και νέους και, άρα, ανήκουν στην παιδική λογοτεχνία. Ωστόσο, έχουν τη δύναμη να συγκινήσουν αναγνώστες όλων των ηλικιών.

Αρχικά, διερευνάται η σχέση της επιστήμης της ιστοριογραφίας και της ιστορίας με τη λογοτεχνία, τα όρια που υπάρχουν ανάμεσά τους και ο βαθμός στον οποίο αλληλεπιδρούν. Επιπλέον, εξετάζονται οι αλληλεπιδράσεις που υπάρχουν ανάμεσα στον ρόλο του λογοτέχνη και στον ρόλο του ιστορικού και ο βαθμός στον οποίο μπορούν να συνυπάρξουν οι δύο τους. Στη συνέχεια, γίνεται μια σύντομη παρουσίαση των σημαντικότερων ιστορικών στοιχείων της περιόδου που εξετάζεται μέσα από το μυθιστορήματα, δηλαδή της Μικρασιατικής Καταστροφής. Τέλος, παρουσιάζεται η ερευνητική μέθοδος και οι μεθοδολογικές επιλογές, βάσει των οποίων εκπονήθηκε η παρούσα εργασία.

2. Ιστορία και Λογοτεχνία

2.1. Ειδολογικές διαφοροποιήσεις

Ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται η Ιστορία και ο αντίστοιχος της Λογοτεχνίας αντιμετωπίστηκε στο παρελθόν με ποικίλους τρόπους. Ο Αριστοτέλης, για παράδειγμα, συγκρίνει την Ποίηση με την Ιστορία, προσδίδοντας στη μεν Λογοτεχνία την έννοια της μυθοπλασίας και της καθολικότητας, στη δε Ιστορία την έννοια της αλήθειας και της μερικότητας (Αποστολίδου, 2010: 4). Ωστόσο, με την πάροδο των αιώνων, η σχέση Ιστορίας και Λογοτεχνίας έχει αλλάξει σε μεγάλο βαθμό, ώστε να μιλάμε πλέον για αλληλεπίδραση. Η σύγχρονη λογοτεχνία εμπνέεται ποικιλοτρόπως από τον ιστορικό λόγο και αντίστοιχα η σύγχρονη ιστοριογραφία δανείζεται από τη λογοτεχνία όρους και οπτικές. Έννοιες, όπως η αφήγηση, η πλοκή, η ιδεολογία, η μαρτυρία, η μνήμη, το τραύμα, η ουτοπία, η έρευνα των πηγών και το ύφος, συναντιούνται τόσο στην ιστορία όσο και στη λογοτεχνία.

Ωστόσο, δεν έχουν όλα τα λογοτεχνικά είδη την ίδια σχέση και τις ίδιες αλληλεπιδράσεις με την ιστορία και την ιστοριογραφία. Ο ποιητικός λόγος, ο οποίος διακρίνεται κυρίως για την αφαιρετικότητα, τη συμβολικότητα και την έντονη χρήση της μεταφοράς, αποδίδει τα ιστορικά γεγονότα και τις ιστορικές έννοιες με τρόπο θολό, έντονα συναισθηματικό και συχνά εντελώς υποκειμενικό ή προσωπικό, έτσι ώστε ο αναγνώστης να εκλαμβάνει την ιστορία ως αίσθηση τραύματος, οδύνης και απώλειας (Αποστολίδου, 2010: 4-5). Το λογοτεχνικό είδος το οποίο βρίσκεται σε σχέση αλληλεπίδρασης με την ιστορία είναι κατεξοχήν το μυθιστόρημα. Το μυθιστόρημα βρίσκεται σε διαλογική σχέση με τον ιστορικό χωρόχρονο, και, λόγω της έκτασής του, δύναται να προσδώσει το κατάλληλο χρονικό βάθος στις ιστορικές αφηγήσεις, να εμβαθύνει στις επιδράσεις των ιστορικών γεγονότων στις ζωές των ηρώων του και έχει τη λογοτεχνικότητα εκείνη, ώστε να προσφέρει αισθητική απόλαυση. Το σύγχρονο ιστορικό μυθιστόρημα είναι απότοκος αυτής της αλληλεπίδρασης (Σαχίνης, 1971: 35-43; Λεοντίνης, 1996: 226-234; Αποστολίδου, 2010: 10-11).

Η σχέση του ιστορικού μυθιστορήματος με την ιστοριογραφία και, εν τέλει, με την ίδια την ιστορία είναι πολυποικίλη. Άλλες φορές φαίνεται ότι η ιστορική αφήγηση εισέρχεται στους χώρους της λογοτεχνικής αφήγησης, ενώ άλλες φορές η λογοτεχνική αφήγηση ομοιάζει, εν πολλοίς, με την ιστοριογραφία. Ωστόσο, η μεθοδολογία, η σκοποθεσία και κυρίως ο τρόπος εργασίας του συγγραφέα είναι τελείως διαφορετικός από τον τρόπο εργασίας του ιστορικού. Ο ιστορικός, στην αφήγησή του, αναδιηγείται γεγονότα του παρελθόντος, προσπαθώντας να φωτίσει στιγμές, με σκοπό τον εμπλουτισμό των γνώσεων για αυτό, την εύρεση νέων παραμέτρων, στοιχείων, μαρτυριών, τον εντοπισμό των αιτιών, των αφορμών και των αποτελεσμάτων των πράξεων των ιστορικών προσώπων του παρελθόντος. Ο ιστορικός αγωνίζεται να παρουσιάσει την εικόνα του παρελθόντος με όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικό τρόπο, απαλλαγμένη από δοξασίες και υποκειμενικές ερμηνείες (Καλλέργης, 1990: 87).

Ο συγγραφέας του λογοτεχνικού μυθιστορήματος πρέπει να γνωρίζει πολύ καλά τα ιστορικά δεδομένα της ιστορικής περιόδου για την οποία πρόκειται να γράψει και να έχει μελετήσει εις βάθος το ιστορικό υλικό. Ωστόσο, έχει βασικό σκοπό να μεταφέρει, μέσω της λογοτεχνικής αφήγησης, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και το ιδιαίτερο χρώμα της εποχής στην οποία αναφέρεται και να αναπαραστήσει τους τρόπους με τους οποίους η συγκεκριμένη εποχή αντιμετωπίζει τις διάφορες εκφάνσεις της ζωής (Λεοντίνης, 1996: 230). Ο συγγραφέας του ιστορικού μυθιστορήματος σκοινοβατεί ανάμεσα στον μύθο και στην ιστορία, δίνοντας κάθε φορά περισσότερη ή λιγότερη βαρύτητα στο κάθε είδος αφήγησης. Η επιτυχία του ιστορικού μυθιστορήματος έγκειται στην ισορροπία ανάμεσα στη μυθοπλασία και στην ιστορία, στο φανταστικό και στο ιστορικό, στην τέχνη με την επιστήμη (Σαχίνης, 1971: 17-27).

Τα δύο συστατικά του ιστορικού μυθιστορήματος, η τέχνη και η ιστορία, συνδιαλέγονται κατά τρόπο δυναμικό. Σκοπός του ιστορικού μυθιστορήματος είναι η απεικόνιση μια παρελθούσας εποχής, αναπαριστώντας το ειδικό, τοπικό και χρονικό της χρώμα. Ο συγγραφέας οφείλει να έχει μελετήσει και να έχει κατανοήσει τα ιστορικά γεγονότα της εποχής, να έχει ανατρέξει σε ιστορικές πηγές και μαρτυρίες, να έχει αφομοιώσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε ιστορικής περιόδου και, εν συνεχεία, να τα μετουσιώσει σε ζωντανή και πειστική αφήγηση, ενεργοποιώντας τη δημιουργική φαντασία του, παράγοντας με αυτό τον τρόπο, ένα λογοτεχνικό κείμενο (Σαχίνης, 1971: 16; Καλλέργης, 1990: 88). Ωστόσο, ορισμένες φορές, ενυπάρχει ο κίνδυνος ο ιστορικός να επικρατεί του λογοτέχνη. Σε αυτή την περίπτωση, το ιστορικό μυθιστόρημα υστερεί σε ποιότητα (Αναγνωστόπουλος, 2001: 188).

2.2. Ιστορικό Μυθιστόρημα

Σύμφωνα με τον Σαχίνη (1969: 33), το ιστορικό μυθιστόρημα έχει ως θέμα «πρόσωπα και γεγονότα μιας περασμένης εποχής και δημιουργεί το ιδιαίτερο χρώμα του τόπου και του χρόνου». Ο συγγραφέας του ιστορικού μυθιστορήματος θέτει ως αντικειμενικό του σκοπό να αναπαραστήσει μια παρελθούσα εποχή, την οποία δεν έζησε. Για τον λόγο αυτό, η παρουσίαση των προσώπων και των γεγονότων γίνεται το μέσο επίτευξης του στόχου του και όχι ο αυτοσκοπός. Ο Απόστολος Σαχίνης (1971) υποστηρίζει ότι βασική προϋπόθεση, για να θεωρηθεί ένα μυθιστόρημα ως ιστορικό, είναι η χρονική απόσταση ανάμεσα στον συγγραφέα και στο θέμα το οποίο πραγματεύεται. Επιπλέον, για να καταστεί επιτυχημένο το ιστορικό μυθιστόρημα πρέπει να προκαλεί στους αναγνώστες την εντύπωση ότι οι ήρωες είναι πραγματικά, ρεαλιστικά πρόσωπα και όχι «ανδρείκελα ή μηχανές».

Το ιστορικό μυθιστόρημα δεν αποτελεί μια απλή περιγραφή του παρελθόντος, αλλά μια εναργή, δυναμική και ζωντανή αναπλαισιωμένη πραγματικότητα, συναρτώμενη με την ατμόσφαιρα της αντίστοιχης ιστορικής εποχής (Λεοντσίνης, 1996: 226-227). Η ιστορία αποτελεί τη βάση της μυθιστορηματικής αφήγησης, ωστόσο, κεντρικό στοιχείο αποτελούν οι ήρωες και οι μεταξύ τους σχέσεις και όχι τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα. Τα ανθρώπινα κίνητρα, οι ανθρώπινες παρορμήσεις, τα πάθη και τα συναισθήματα, «οι αναλλοίωτες συνήθειες της ανθρώπινης ψυχής» συνδέονται διαχρονικά, αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο ότι το ιστορικό παρελθόν ζωντανεύει στο παρόν (Σαχίνης, 1971: 24-27).

Τα βασικά χαρακτηριστικά του ιστορικού μυθιστορήματος θα μπορούσαν να οριστούν, σύμφωνα με τον Scott, όπως αναφέρει η Ντενίση (1994: 126-127), ως εξής: “Η ιστορική απόσταση ανάμεσα στον συγγραφέα και στα γεγονότα που αφηγείται στο μυθιστόρημά του. Οι ήρωες του ιστορικού μυθιστορήματος πρέπει να είναι πλασματικοί και να αποτελούν αντιπροσωπευτικούς τύπους ανθρώπων της κοινωνικής πραγματικότητας που απεικονίζεται στην αφήγηση. Η συγκεκριμένη ιστορική εποχή που επιλέγει ο συγγραφέας πρέπει να παρουσιάζεται κατά τρόπο ακριβή και ρεαλιστικό, μέσα από τα ήθη, τα έθιμα και το ιδιαίτερο «χρώμα» της. Η βασική ιστορική πραγματικότητα πρέπει να μένει αναλλοίωτη και ρεαλιστική. Ωστόσο, επιμέρους ιστορικά γεγονότα ενδέχεται να προσαρμόζονται προς όφελος της λογοτεχνικής πλοκής. Βασικός σκοπός του ιστορικού μυθιστορήματος είναι η τέρψη και, ακολούθως, η ωφέλεια” (Ντενίση, 1994: 126-127).

Οι συγγραφείς των ιστορικών μυθιστορημάτων, ανεξαρτήτως ιδεολογίας ή μεθοδολογίας ως προς τον τρόπο συγγραφής, παρουσιάζουν κοινούς τρόπους αντιμετώπισης της διαδικασίας συγγραφής: 1. Αναπαριστούν ρεαλιστικά το ιστορικό παρελθόν με ενάργεια, πιστότητα και μεγάλη λεπτομέρεια. Το ιστορικό παρελθόν μπορεί να αφορά σε πρόσωπα, γεγονότα, ήθη και έθιμα, ενδυμασίες, τρόπους ομιλίας, τοπία και εν

γένει όλες τις εκφάνσεις του ιδιωτικού και κοινωνικού βίου. 2. Επικεντρώνουν τη λογοτεχνική αφήγηση σε πρόσωπα ή γεγονότα που αποτελούν άμεσες αποτυπώσεις της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας και εκφράζουν τον «μέσο όρο» των ανθρώπων της εποχής, έχοντας πλήρη συνείδηση της ιστορικής περιόδου στην οποία ανήκουν. 3. Αντιμετωπίζουν το ιστορικό παρελθόν ως ενιαία ολότητα (Σαχίνης, 1971: 28-35; Αποστολίδου, 2010: 14-15).

Το ιστορικό μυθιστόρημα, ως καλλιτεχνικό δημιούργημα μιας συγκεκριμένης χρονικά εποχής, εκφράζει συγκεκριμένη ιδεολογία. Το εθνικό ιδανικό του ιστορικού μυθιστορήματος, αρχικά, μορφοποιήθηκε μετά την παρακμή του φεουδαρχικού κόσμου στην Ευρώπη. Οι Ευρωπαίοι διαφωτιστές, παράλληλα με τους ρομαντικούς, υιοθέτησαν τις εθνικές αντιλήψεις, ταυτίζοντας, εν μέρει, το έθνος με τη φυλή (Αποστολίδου, 2010: 13).

Το ιστορικό μυθιστόρημα αποτελεί μια εκλαϊκευμένη μορφή παρουσίασης της ιστορίας, η οποία, όμως, έχει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά της τέχνης του λόγου και δεν στερείται λογοτεχνικότητας. Σύμφωνα με τη Βεληγιάνη (1985: 53-54), το ιστορικό μυθιστόρημα έχει ορισμένα χαρακτηριστικά που το διαφοροποιούν τόσο από τα υπόλοιπα ήδη πεζού λόγου όσο και από την ιστοριογραφία. Στο ιστορικό μυθιστόρημα, ο αναγνώστης παρακολουθεί τα γεγονότα τα οποία διαδραματίζονται ενώπιόν του και συμμετέχει σε αυτά, όπως ακριβώς και ο θεατής μιας θεατρικής παράστασης. Ζει μαζί με τους ήρωες της ιστορίας τα γεγονότα, γίνεται μέτοχος των συναισθημάτων, των σκέψεων και των παθών τους, συμπάσχει μαζί τους, χωρίς, ωστόσο, να βιώνει τις συγκρουσιακές εντάσεις που ζουν τα πραγματικά πρόσωπα. Χαρακτηριστικό του μυθιστορήματος είναι ότι έχει, εν γένει, προσωποκεντρική δομή, δηλαδή, η επαφή του αναγνώστη με τα ιστορικά γεγονότα γίνεται πάντοτε μέσω των ηρώων του μυθιστορήματος. Ο αναγνώστης οδηγείται στην ταύτιση με τον ήρωα και βιώνει τα γεγονότα μέσα από τα μάτια του ήρωα, ο οποίος συνήθως προβάλλεται αρκετά ελκυστικός και συμπαθής.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του ιστορικού μυθιστορήματος είναι ότι η αφήγηση των ιστορικών γεγονότων κινείται πάνω σε μια δομημένη χωροχρονική ενότητα, με ποικιλία γεγονότων και πλοκής, ένταση, περιπέτεια και εσωτερική δράση. Με αυτόν τον τρόπο, προσφέρει στους αναγνώστες τη δυνατότητα να ταυτιστούν με τους ήρωες. Βασική λειτουργία του μυθιστορήματος, σύμφωνα με τη Βεληγιάνη (1985: 54), είναι να προβάλλει ένα αξιακό πρότυπο που θα επιδράσει παιδαγωγικά πάνω στους αναγνώστες, παρέχοντας, παράλληλα, διαδικασίες μίμησης, «οι οποίες επιδρούν στην εσωτερικευση των τρόπων συμπεριφοράς, στην υιοθέτηση κινήτρων, ρόλων και κανόνων» και, τελικά, προωθούν την κοινωνικοποίηση των αναγνωστών, όλων των ηλικιών. Ο παιδαγωγικός ρόλος του μυθιστορήματος, χωρίς να αποτελεί αυτοσκοπό, είναι κάτι που δεν πρέπει να παραβλέπεται.

3. Μικρασιατική Καταστροφή και Λογοτεχνία

3.1. Η Μικρασιατική Καταστροφή μέσα από την Παιδική Λογοτεχνία

Το ιστορικό μυθιστόρημα, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, εμπνέεται από γεγονότα του παρελθόντος, από το οποίο παίρνει τη θεματολογία του. Αναλύει και αναπλάθει το παρελθόν, χρησιμοποιώντας τη μυθοπλασία ως εργαλείο και μέσο ανασκευής του. Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα, συγκεκριμένα, αντλεί τη θεματολογία του από το ιστορικό παρελθόν της Ελλάδας και κυρίως από τις σημαντικές στιγμές της νεότερης ελληνικής ιστορίας (Σακελλαρίου, 1982: 194).

Ωστόσο, όσον αφορά στη Μικρασιατική Καταστροφή, υπάρχει μικρή εκπροσώπηση και μάλιστα στην παιδική λογοτεχνία. Το θέμα της Μικρασιατικής Καταστροφής άρχισε σταδιακά να απασχολεί τους συγγραφείς μυθιστορημάτων για παιδιά και εφήβους, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1970 και μετά. Από το 1990 μέχρι και σήμερα, ωστόσο, παρατηρείται ολοένα

και μεγαλύτερη αξιοποίηση της Μικρασιατικής Καταστροφής και η αιτία του φαινομένου αυτού είναι η γενικότερη ωρίμανση της παιδικής λογοτεχνίας και κυρίως της πεζογραφίας (Αναγνωστόπουλος, 1992: 140).

Ήδη από το 1923 και μετά, τα γεγονότα του 1922 διδάσκονται στα σχολεία μέσω των σχολικών εγχειριδίων. Ωστόσο, πριν το 1983, η αναφορά στα γεγονότα αυτά ήταν πολύ μικρή, παρόλο που ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, στις Αθηναϊκές Επιστολές στη Διάπλαση των Παίδων, ήδη από το 1923, ανέφερε: «Γράψτε! Γράψτε για τη Μικρασιατική τραγωδία! Γράψτε πολλά! Να τα μάθουν όλα τα Διαπλάσπουλα! Να ξέρουν πως τόσα τους αδέρφια εκεί πέρα χάθηκαν απ' το μαχαίρι του Τούρκου ή γλίτωσαν γυμνά, αφού είδαν τους δικούς τους να σφάζονται μπροστά στα μάτια τους. Γράψτε! Και θέατρο, και δράματα και τραγωδίες μ' αυτά που έγιναν στη Σμύρνη».

Η Μικρασιατική Καταστροφή, για χρόνια, αποτέλεσε πηγή έμπνευσης αλλά και θεματικό πυρήνα πολλών λογοτεχνικών έργων, κυρίως, από συγγραφείς που έζησαν τα γεγονότα της καταστροφής και θέλησαν να αποτυπώσουν στη μνήμη τους όσα βίωσαν ή από συγγραφείς που ήταν απόγονοι προσφύγων, προκειμένου να μη χαθούν έργα μεγάλα και σπουδαία, προκειμένου «να φέρουν στο φως θύμισες γλυκόπικρες κι αγαπημένες» (Δικαίου, 1992: 146). Τα λογοτεχνικά έργα έγιναν κτήμα όλου του λαού, που μοιράστηκε τις ίδιες μνήμες ή απλώς συνέπασχε με τους λογοτεχνικούς ήρωες.

Ο Ηλίας Βενέζης και ο Στρατής Δούκας υπήρξαν από τους πρώτους λογοτέχνες που θέλησαν να αποτυπώσουν την ιστορική τους μνήμη σε μυθιστορία και να μοιραστούν με τους αναγνώστες τους τις εμπειρίες τους, στοχεύοντας στην επούλωση του προσωπικού και συλλογικού τραύματος. Το Νούμερο 31328 του Βενέζη δημοσιεύθηκε το 1924 σε συνέχειες και το 1931, σε πλήρη μορφή, ενώ ο Στρατής Δούκας εξέδωσε την Ιστορία ενός αιχμαλώτου, το 1929. Ακολούθως, ένα μεγάλο πλήθος λογοτεχνών έχει ως πηγή έμπνευσης τα γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής, προκειμένου να τα καταγράψουν και να τα διατηρήσουν στη μνήμη, αλλά και να υποδείξουν τους ενόχους της καταστροφής (Σταυροπούλου, 2015: 384-385).

Για πολλούς λογοτέχνες, όπως η Γρηγοριάδου-Σουρέλη (1992: 148), ο λογοτέχνης μπαίνει στον ρόλο του «μάγου – συγγραφέα», με σκοπό να αποτελέσει το μέσο εκείνο για να γνωρίσουν οι σύγχρονοί του (και κυρίως οι νέοι) την ιστορία του τόπου τους. Ο λογοτέχνης «ανασταίνει» την ιστορία και ωθεί τους αναγνώστες του να αναβιώσουν τις συγκινήσεις και τα όνειρα που έχουν χαθεί λόγω της λήθης. Σύμφωνα με τη Γρηγοριάδου-Σουρέλη (1992: 148), η ιστορία αποτελεί την κινητήρια δύναμη, που θέτει σε κίνηση τους μοχλούς της λογοτεχνίας και «σκηνοθετεί τα όνειρά μας».

Η Δικαίου (1992: 146) τονίζει ότι ο συγγραφέας που καταπιάνεται με το ιστορικό μυθιστόρημα και απευθύνεται στο νεανικό – παιδικό αναγνωστικό κοινό έχει μεγάλο χρέος. Οφείλει να δημιουργήσει στους αναγνώστες του αγάπη «για τις Πατρίδες που γέννησαν τον Όμηρο, την ευγένεια και την ομορφιά, που θεμελίωσαν την Επιστήμη και τη Φιλοσοφία». Οφείλει να κρατήσει ζωντανές τις μνήμες αυτές και να τις μεταδώσει στις επόμενες γενιές.

Στα πρόσφατα λογοτεχνικά έργα, των οποίων οι συγγραφείς δεν έχουν βιώσει οι ίδιοι τα γεγονότα, αλλά τα έχουν αφομοιώσει και έχουν εσωτερικεύσει τις αφηγήσεις από τους προγόνους τους, οι αφηγήσεις έχουν έντονο αντιπολεμικό χαρακτήρα και πολιτική χροιά. Στην πλειοψηφία τους, τα λογοτεχνικά έργα παρουσιάζουν παρόμοια θεματική, η οποία αναπτύσσεται γύρω από συγκεκριμένους κύκλους. Κοινός τόπος στην πλειοψηφία των λογοτεχνικών έργων αποτελεί η παρουσίαση της πόλης της Σμύρνης, πριν, κατά και μετά την πυρπόληση και την καταστροφή. Οι θεματικοί κύκλοι που επαναλαμβάνονται στα λογοτεχνικά έργα είναι: η παρουσίαση και η αποτύπωση της ζωής στη Μικρά Ασία πριν την

Καταστροφή και η ανάδειξη των ομαλών σχέσεων ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους (Χριστιανούς και Μουσουλμάνους), η περιγραφή του γεγονότος της Καταστροφής, των μαχών, του πολέμου, των διωγμών και των φρικιαστικών σημείων που ακολούθησαν και, τέλος, η αφήγηση της ιστορίας των προσφύγων, με τα συνακόλουθα προβλήματα της εγκατάστασης και της ένταξής τους στην Ελλάδα (Σταυροπούλου, 2015: 386).

Οι ήρωες των λογοτεχνικών έργων με θέμα τη Μικρασιατική Καταστροφή ανήκουν σε δύο κυρίως πληθυσμιακές ομάδες: γηγενείς ή πρόσφυγες. Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες τονίζονται σε πολλά έργα και αφορούν τόσο στο πνευματικό και κοινωνικό επίπεδο όσο και στο ιδεολογικό και πολιτικό. Η οπτική γωνία από την οποία παρουσιάζεται κάθε φορά ο ήρωας εξαρτάται από την καταγωγή του συγγραφέα. Η τρίτη πληθυσμιακή ομάδα που εμφανίζεται στα λογοτεχνικά έργα είναι ο τουρκικός πληθυσμός, τόσο ως ντόπιος στα παράλια της Μικράς Ασίας, όσο και ως πρόσφυγας από τον χώρο της Ελλάδας. Στη μεγάλη πλειοψηφία των έργων, σύμφωνα με τη Σταυροπούλου (2015: 386), γίνεται σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στους καλούς Τούρκους και στους κακούς, σαδιστικούς και βάνουσσους Τούρκους, που συμμετείχαν στις καταστροφές και στον αφανισμό των χριστιανών.

Κοινά στοιχεία στα λογοτεχνικά έργα με θέμα τη Μικρασιατική Καταστροφή αποτελούν οι βασανισμοί, οι βιασμοί, οι βαρβαρότητες και τα σωματικά και ψυχικά πάθη που υπέστησαν οι χριστιανοί κάτοικοι της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους. Το θέμα του «πάσχοντος σώματος» αποτελεί κεντρικό μοτίβο στη θεματολογία των λογοτεχνικών έργων και συνδέεται με την «τελετουργική» πορεία των προσφύγων στον τόπο της προσωρινής ή μόνιμης κατοικίας τους στην Ελλάδα. Η λειτουργία της μνήμης και του τραύματος αποτελούν δομικά στοιχεία της λογοτεχνίας και λειτουργούν και σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο (Αναγνωστόπουλος, 1992: 139-140; Σταυροπούλου, 2015: 387).

Οι συγγραφείς των περισσότερων λογοτεχνικών έργων, ακόμα και σε αυτά που απευθύνονται σε παιδικό και νεανικό κοινό, δεν αποφεύγουν τις πολιτικές νύξεις και αναφορές στους υπαιτίους των καταστροφικών γεγονότων της Ιωνίας. Η πλειοψηφία των συγγραφέων, άλλοτε με άμεσο, άλλοτε με υπαινικτικό τρόπο, καταδεικνύουν τα οικονομικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων και τις πολιτικές έριδες στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας, ως τις κύριες αιτίες της συμφοράς, πραγματοποιώντας αναλογίες και μεταφορές με άλλες ιστορικές περιόδους και σαφώς με τη σύγχρονη σε αυτούς ιστορική εποχή (Τσιώρη, 2016: 475). Με αυτόν τον τρόπο, ο ρόλος του ιστορικού μυθιστορήματος και γενικότερα της λογοτεχνίας καθίσταται σαφώς παιδαγωγικός, ευαισθητοποιώντας, καλλιεργώντας και μορφώνοντας τις συνειδήσεις των νέων αναγνωστών, ενισχύοντας, ταυτόχρονα, την ιστορική μνήμη – μικρών και μεγάλων – προάγοντας, εν τέλει, την εθνική ταυτότητα. Τα λογοτεχνικά έργα, έτσι, γίνονται τα μέσα εκείνα που διδάσκουν το ηθικό και το καλό, αφυπνίζοντας και ευαισθητοποιώντας, χωρίς, ωστόσο, να υποβαθμίζεται το ωραίο, η αισθητική αξία, δηλαδή. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Κ. Μαλαφάντη, η λογοτεχνία «όσο περισσότερο κρύβει τους εξωκαλλιτεχνικούς – διδακτικούς της σκοπούς, τόσο αμεσότερα και βαθύτερα επιδρά στον αναγνώστη» (Μαλαφάντης, 2001α: 57).

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά από τα αναφερθέντα λογοτεχνικά έργα έχουν αναγνωρισθεί και διακριθεί σε εθνικό επίπεδο. Αρωγοί του στέκονται η Ένωση Σμυρναίων και η Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά. Ορισμένα από αυτά έχουν αναγνωρισθεί και στο εξωτερικό, με βραβεία και μεταφράσεις σε άλλες γλώσσες.

Ως προς τους συγγραφείς των λογοτεχνικών έργων, διαπιστώνεται ότι η μεγάλη πλειοψηφία τους συνδέεται με τα γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής, είτε με άμεσο και ευθύ τρόπο είτε με έμμεσο τρόπο. Η Διδώ Σωτηρίου υπήρξε αυτόπτης και αυτήκοος

μάρτυρας των γεγονότων της Καταστροφής και αποτυπώνει στα λογοτεχνικά της έργα το προσωπικό της βίωμα, προσαρμόζοντάς το στους κανόνες της μυθοπλασίας. Η Ελένη Δικαίου (1992: 146), απόγονος Μικρασιατών προσφύγων, γνώρισε τα γεγονότα της Καταστροφής και της προσφυγιάς μέσω των αφηγήσεων της μητέρας και της γιαγιάς της, όπως και η Έλσα Χίου και η Αδαμαντία Αλατάρη. Η Γαλάτεια Γρηγοριάδου – Σουρέλη (1992: 147-148) αποτύπωσε στα λογοτεχνικά της έργα τους «καημούς, τις αγωνίες, τους αγώνες, τα παραμύθια και τις αντιλήψεις Ζωής» που είχαν εγγραφεί στο «σφυρναίο κύτταρό» της. Ωστόσο, ορισμένοι συγγραφείς δεν έχουν άμεση σχέση με τη Μικρά Ασία, αλλά εμπνέονται από τα τραγικά γεγονότα και προβάλλουν στο λογοτεχνικό τους έργο τις ανησυχίες και τα ενδιαφέροντά τους, όπως η Αγγελική Δαρλάση, η Ειρήνη Κατσιπτή – Σπυριδάκη, η Νάνσυ Χατζή και η Ελένη Σβορώνου.

3.2. Η Μικρασιατική Καταστροφή μέσα από το έργο της Ελένης Δικαίου

Η Ελένη Δικαίου ανήκει σε μεταγενέστερη λογοτεχνική γενιά και είναι σαφώς επηρεασμένη από τον Βενέζη και τη Σωτηρίου. Καταφέρνει, ωστόσο, να δώσει νέα πνοή, τόσο στη θεματολογία όσο και στον τρόπο αντιμετώπισης της Μικρασιατικής Καταστροφής, και αποτελεί για τους συγχρόνους αλλά και τους μεταγενέστερους από εκείνη λογοτέχνες πηγή έμπνευσης. Με τα έργα της «*Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*» και «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*», αποτυπώνει το θέμα της Μικρασιατικής Καταστροφής με τρόπο γλαφυρό και παραστατικό, συγκινητικό και συνάμα ρεαλιστικό. Στο μυθιστόρημα «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*», το θέμα της παράδοσης ενός τετραδίου (που περιέχει ιστορικά τεκμήρια και γεγονότα) από την παλαιότερη γενιά στη νεότερη, αποτυπώνει τη μετάβαση του χρέους από τη μία γενιά στην άλλη. Χρέος διατήρησης της ιστορικής μνήμης, της αλήθειας και της συνείδησης. Χρέος που και η ίδια, με προθυμία αναλαμβάνει από τους προγενέστερους της και με σεβασμό και ευθύνη μεταδίδει στην επόμενη γενιά λογοτεχνών.

Στα μυθιστορήματα της Ελένης Δικαίου, η ζωή στη Μικρά Ασία και, ειδικότερα, στη Σμύρνη πριν την καταστροφή, παρουσιάζεται με πολλές ομοιότητες. Η ευημερία, ο πλούτος, η ειρηνική συνύπαρξη των λαών, ο εξωστρεφής τρόπος ζωής περιγράφεται με ενάργεια και παραστατικότητα, προκειμένου να ενταθεί η θλίψη, η απόγνωση και η οργή που θα επιφέρει η τραγωδία της Μικρασιατικής Καταστροφής και του ξεριζωμού. Η οριστική απώλεια του συγκεκριμένου τρόπου ζωής και η μόνιμη εγκατάλειψη του τόπου θα έρθει ως φυσική συνέπεια και θα ενταθεί, καθώς προβάλλονται τα κάλλη της περιοχής που χάνεται.

Επιπλέον, στα μυθιστορήματα αυτά, παρουσιάζονται αρκετοί χαρακτήρες Τούρκοι – μουσουλμάνοι, οι οποίοι, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, είναι θετικά προσκείμενοι απέναντι στους Έλληνες. Οι σχέσεις μουσουλμάνων και χριστιανών διαμορφώνονται ανάλογα με το χρονικό πλαίσιο και την εξέλιξη της πλοκής. Εκείνο που ενώνει όλους, τόσο Έλληνες όσο και Τούρκους στο έργο, κατέχει εξέχουσα θέση και προβάλλεται έντονα, δημιουργώντας μια πολυπολιτισμική θέαση των γεγονότων, είναι η ανθρωπιά.

Ο κοινός τόπος καταγωγής, οι κοινές εμπειρίες, τα κοινά παθήματα ενώνουν παρά χωρίζουν τους δύο λαούς. Ωστόσο, μετά το 1914 και τον Μεγάλο Πόλεμο, οι σχέσεις δηλητηριάζονται και αρχίζει να μπαίνει η καχυποψία και το μίσος ανάμεσα στους λαούς. Επίσης, μετά το 1920 και την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, οι ρόλοι ανάμεσα στους Έλληνες και στους Τούρκους αλλάζουν. Έτσι, διαταράσσεται η ισορροπία και οι ομαλές σχέσεις και μπαίνουν άλλα σχεσιακά δυναμικά, με τον έλεγχο και την κυριαρχία να περνάει στα χέρια των Ελλήνων. Η ποιότητα των σχέσεων ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους αλλοιώνεται, ενώ στη θέση της ομόνοιας και της συμπάθειας εισέρχεται η καχυποψία και η ένταση.

Στο μυθιστόρημα της Ελένης Δικαίου, «*Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*», τα πολεμικά γεγονότα αποτελούν το πλαίσιο εντός του οποίου προβάλλεται ως κυρίως θέμα η κοινωνική και καθημερινή ζωή στη Σμύρνη, πριν την Καταστροφή και τον ξεριζωμό, προκειμένου να γίνει η αντιθετική αναφορά στην προσφυγιά και στη μετεγκατάσταση στη νέα πατρίδα. Στο μυθιστόρημα της ίδιας «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*», τα γεγονότα του πολέμου και της Καταστροφής περιγράφονται και προβάλλονται μόνο στον βαθμό που διευκολύνουν τη σκιαγράφηση του πορτρέτου του Μητροπολίτη Σμύρνης, Χρυσόστομου. Και στα δύο μυθιστορήματα της Ελένης Δικαίου υπάρχουν σκηνές, όπου περιγράφονται παραστατικά και με σκληρό ρεαλισμό η ωμότητα και η φρίκη των γεγονότων που εκτυλίχθηκαν στη Σμύρνη από τον μαινόμενο τουρκικό όχλο. Οι αγριότητες του πολέμου, που καθιστά τον άνθρωπο θηρίο, παρουσιάζονται από τη συγγραφέα με ρεαλισμό και αντικειμενικότητα. Ωστόσο, ο ελληνικός στρατός παρουσιάζεται ορισμένες φορές ως ο θύτης και όχι μονόπλευρα, ως ο λυτρωτής και ο απελευθερωτής.

Το αντιπολεμικό μήνυμα που θέλει να εκφράσει η Ελένη Δικαίου μέσα από τα μυθιστορήματά της γίνεται αντιληπτό σε όλη τη διάρκεια της αφήγησης, είτε με έκδηλο και προφανή τρόπο, όταν, δηλαδή, προβάλλονται οι ειρηνικές στιγμές φιλαδέλφειας και αλληλεγγύης ανάμεσα στους λαούς, είτε με συγκεκαλυμμένο τρόπο, όταν περιγράφονται οι φρικαλεότητες του πολέμου.

Ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος αποτελεί την εμβληματική προσωπικότητα που με τον βίο, το έργο αλλά, κυρίως, τον θάνατό του ταυτίστηκε, στη συνείδηση του απλού λαού, με τη Μικρασιατική Καταστροφή, όσο κανείς άλλος από τους συγχρόνους του πολιτικούς, διπλωμάτες, στρατιωτικούς και ανθρώπους του πνεύματος (Καργάκος, 2010 β: 270).

Η Ελένη Δικαίου, στο μυθιστόρημα «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*», αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης στην παρουσίαση, μέσα από μια μαθητική εργασία για το πρόσωπο του Μητροπολίτη Σμύρνης, της προσωπικότητας, της ιστορίας και του παρελθόντος του Χρυσόστομου, από τα παιδικά του χρόνια μέχρι το μαρτύριό του και την αγιοποίησή του. Η αφήγηση οδηγείται κλιμακωτά στην κορύφωση του μαρτυρικού θανάτου του Χρυσόστομου και οι περιγραφές, συχνά με σκληρό και κυνικό τρόπο, αποτυπώνουν την αγωνία του πρωταγωνιστή, που ως αυτόπτης μάρτυρας, μεταφέρει τα γεγονότα που έζησε. Οι σκηνές που περιγράφονται δημιουργούν έντονα συναισθήματα αγωνίας, συμπάθειας αλλά και φρίκης και αποτροπιασμού.

4. Συμπεράσματα

Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 αποτελεί ίσως τη μεγαλύτερη καταστροφή που υπέστη ο ελληνισμός στη μακραίωνη ιστορία του. Για πολλούς ιστορικούς, συγκρίνεται με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, ως προς το μέγεθος των συνεπειών που προκάλεσε. Η Μικρασιατική Καταστροφή σηματοδοτεί την οριστική απώλεια των ιωνικών περιοχών, όπου για πρώτη φορά, μετά από χιλιάδες χρόνια, δεν υπάρχει το ελληνικό στοιχείο, ο ελληνικός πολιτισμός, η ελληνική γλώσσα στην περιοχή εκείνη που, εν πολλοίς, γέννησε τον πολιτισμό αυτό (Συρίγος & Χατζηβασιλείου, 2021: 16). Τα γεγονότα του 1922 αποτελούν πηγή έμπνευσης για πολλούς λογοτέχνες, οι οποίοι αντλούν τα θέματά τους από τα ιστορικά στοιχεία ή από αυτοβιογραφικές αναφορές και αποτυπώνουν μέσω της μυθοπλασίας τα γεγονότα της Καταστροφής, δίνοντας κεντρική θέση στο ανθρώπινο στοιχείο, καλλιεργώντας την εθνική συνείδηση, χωρίς εξάρσεις και μεγαλοστομίες και αποτελούν τον συνδετικό κρίκο του παρελθόντος με τη σύγχρονη πραγματικότητα.

Στην παρούσα εργασία, αναλύθηκαν τα ιστορικά μυθιστορήματα της Ελένης Δικαίου «*Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*» και «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*» με κριτήριο τον τρόπο με τον οποίο η Μικρασιατική Καταστροφή αποτυπώνεται και παρουσιάζεται σε αυτά. Για την καλύτερη ανάλυση των μυθιστορημάτων, επιλέχθηκαν ορισμένοι θεματικοί άξονες και αναλύθηκε ποιοτικά ο τρόπος παρουσίασης της θεματικής, στα δύο αυτά μυθιστορήματα (Berrelson, 1971: 18). Η Ελένη Δικαίου γράφει με σαφή σκοπό και σταθερούς στόχους. Γράφει για παιδιά, επιλέγοντας το λογοτεχνικό είδος του ιστορικού μυθιστορήματος ως τον κατάλληλο δίαυλο επικοινωνίας με αυτά, προκειμένου να διατηρήσει ζωντανά στη μνήμη μικρών και μεγάλων, σπουδαία γεγονότα του παρελθόντος (Δικαίου, 1998: 64). Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται πλήρως στα δύο μυθιστορήματα που αναλύθηκαν, χωρίς, παράλληλα, να θυσιάζεται η ιστορική αλήθεια στον βωμό της τέρψης, ούτε, όμως, να μειώνεται το αισθητικό αποτέλεσμα στον βωμό της ιστορικότητας (Μαλαφάντης, 2001α: 57).

Τα ιστορικά μυθιστορήματα της Ελένης Δικαίου έχουν γνησιότητα, ως προς την απόδοση των ιστορικών γεγονότων και κάνουν εμφανές στον αναγνώστη ότι οι ιστορικές πηγές έχουν δουλευτεί, εις βάθος, προκειμένου να σμιλευθούν και να αποτυπωθούν σε λογοτεχνικές αφηγήσεις. Παράλληλα, το αισθητικό αποτέλεσμα, η αγωνία, η ταύτιση με τους ήρωες, η τέρψη και, εν τέλει, η κάθαρση που προκαλούν στους αναγνώστες είναι χαρακτηριστικά υψηλής λογοτεχνικής ποιότητας. Τα μυθιστορήματα της Ελένης Δικαίου «*Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*» και «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*» αποτελούν δύο σημαντικά ιστορικά μυθιστορήματα της παιδικής λογοτεχνίας, με έντεχνο, δουλεμένο λόγο, προσεγμένη και αξιόλογη πλοκή, που έχουν κεντρικό θεματικό άξονα τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η συγγραφέας διαχειρίζεται τα ιστορικά γεγονότα με σεβασμό, λεπτότητα και ευαισθησία, αποτελώντας, έτσι, σημείο αναφοράς για όλους τους σύγχρονους της λογοτέχνες. Η χρονική απόσταση ανάμεσα στη συγγραφή των δύο μυθιστορημάτων φανερώνει ότι το θέμα της Μικρασιατικής Καταστροφής δεν το αντιμετώπισε ευκαιριακά, πρόχειρα και καιροσκοπικά. Αντιθέτως, φαίνεται ότι αποτελεί κεντρικό θεματικό άξονα για εκείνη.

Ανάμεσα στα «*Κοριτσάκια με τα ναυτικά*» και τον «*Τελευταίο Έλληνα της Σμύρνης*», παρόλα τα τριάντα περίπου χρόνια που έχουν μεσολαβήσει ανάμεσα στην έκδοσή τους, παρατηρεί κανείς κοινά στοιχεία ως προς το πάθος, τη διάθεση και την ένταση με την οποία αφηγείται τα γεγονότα η συγγραφέας. Ωστόσο, γίνονται εμφανή και στοιχεία ωρίμανση στον τρόπο αποτύπωσης των ιστορικών γεγονότων, καθώς χωρίς φόβο και προκαταλήψεις, αποτυπώνει με πρωτότυπο και ευρηματικό τρόπο τη μυθιστορηματική αγιογραφία του αγίου Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου και, μέσω αυτού, καταφέρνει να μιλήσει, λακωνικά, μεστά και ουσιαστικά για τα σπουδαία γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής. Έτσι, το μυθιστόρημα «*Ο τελευταίος Έλληνας της Σμύρνης*», παρόλο που απευθύνεται σε νεανικό κυρίως κοινό, γίνεται ένα ιστορικό μυθιστόρημα για όλες τις ηλικίες, ικανό να αποτελέσει σημείο αναφοράς για τους μεταγενέστερους λογοτέχνες.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Berrelson, B. (1971). *Content Analysis in Communications Research*. New York: Hather Publishing Company.
- Αναγνωστόπουλος, Β. Δ. (1992). «Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός και η παιδική λογοτεχνία». *Περιοδικό Διαδρομές*, τεύχος 26, σσ. 137-140.
- Αναγνωστόπουλος, Β. Δ. (2001). *Ιδεολογία και παιδική λογοτεχνία- έρευνα και θεωρητικές προσεγγίσεις*. Τόμος Α'. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Αποστολίδου, Β. (2010). «Λογοτεχνία και ιστορία. Μια σχέση ιδιαίτερα σημαντική για τη λογοτεχνική εκπαίδευση». Στο *Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών: Εικονική περιήγηση της λογοτεχνίας στον γεωγραφικό χώρο και στον ιστορικό χρόνο*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Βεληγιάννη, Χ. (1985). «Ιστορία και ιστορικό μυθιστόρημα: Ένα παράδειγμα». *Φιλολογος* 39, άνοιξη, σσ. 51-58.
- Γρηγοριάδου-Σουρέλη, Γ. (1992). «Μιλούν συγγραφείς που έγραψαν για το Μικρασιατικό Ελληνισμό». Στο Μ. Κοντολέων (Επιμ.), *Διαδρομές στον χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.26. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Δικαίου, Ε. (1992). «Μιλούν συγγραφείς που έγραψαν για το Μικρασιατικό Ελληνισμό». Στο Μ. Κοντολέων (Επιμ.), *Διαδρομές στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.26, Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Δικαίου, Ε. (1998). «Συνέντευξή στη Α. Βαρελλά». Στο *Διαδρομές στον χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, τ.49, σσ. 63-67. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Καλλέργης, Ε. Η. (1990). «Γύρω από το ιστορικό μυθιστόρημα». Στο *Διαδρομές*, τ.18, αφιέρωμα «*Το ιστορικό μυθιστόρημα στην παιδική λογοτεχνία*», σσ. 87-96. Αθήνα.
- Καργάκος, Σ. (2010α). *Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Από το έπος στην τραγωδία*. τ.Α'. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Καργάκος, Σ. (2010β). *Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Από το έπος στην τραγωδία*. τ.Β'. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Λεοντσίνης, Γ. (1996). *Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μαλαφάντης, Κ. Δ. (2001α). *Παιδαγωγική της Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μαλαφάντης, Κ. Δ. (2001β). *Θέματα παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Πορεία.
- Ντενίση, Σ. (1994). *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σακελλαρίου, Χ. (1982). *Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Σαχίνης, Α. (1969). *Το Νεοελληνικό Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Γαλαξίας.
- Σαχίνης, Α. (1971). *Το Ιστορικό Μυθιστόρημα*. Θεσσαλονίκη: Κωνσταντινίδης.
- Σταυροπούλου, Ε. (2015). «Η παρουσία της Μικρασιατικής Καταστροφής στη νεοελληνική πεζογραφία (συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις)». Στο Κ. Α. Δημάδης (Επιμ.), *Πρακτικά του συνεδρίου Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία* (σσ.379-396). Τόμος Γ'. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τσιώρη, Δ. (2016). «Σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας και Παιδικό Ιστορικό Μυθιστόρημα: Όταν η Παιδαγωγική συναντά την Παιδική Λογοτεχνία. Η Περίπτωση της Μικρασιατικής Καταστροφής». Στο Σ. Γρόσδος (Επιμ), *Πρακτικά του συνεδρίου Προγράμματα Σπουδών – Σχολικά εγχειρίδια: Από το παρελθόν στο παρόν και το μέλλον* (σσ. 472-479). Τόμος Γ'. Αθήνα: Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης του ΕΚΕΔΙΣΥ, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, και Pierce-Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος.

